

ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ХРИСТІЯНІЗАЦІЇ: УЧИТЕЛЬ І УЧНІ

Проблема релігійної практики є інтерсуб'єктивною і твориться в певному дискурсі. Зазначена тема спонукає з'ясувати дискурс віри.

“Християнська віра, - пише М.Помазанський у “Православному догматичному богослов'ї”, - є таємничим явищем людської душі. Вона ширше думки. Вона складніша окремого почуття. Вона також не може бути названа вольовим явищем, оскільки, хоча вона рухає горами, християнин, віруючи, відмовляється від своєї волі, цілком віддаючи себе волі Божій”.

Джакомо Біффі у короткому викладі католицького віровчення “Я вірую” визначає віру як особистісний вчинок людини, “але разом з тим і дар Божий: для її повноти необхідні розум і воля віруючої людини і благодать, яку дарує Той, в Кого вона повірила.”

Православне віровизнання акцентує трансцендентність, католицьке - єдність складових частин людського і Божого. Дискурс віри - результат релігійних дій і релігійного пізнання. І хоча, як вважають богослови, “тільки Бог “пізнає” в повній мірі, оскільки Він єдиним і простим актом пізнання вичерпує всі його можливості. Однак людина прагне до пізнання, тим більше, що вона не може вважати, що дійсно пізнала що-небудь, якщо її пізнання не досягло так чи інакше внутрішньої упорядкованості”.

Учитель в цьому контексті - це той, хто допомагає упорядкувати. Педагогіка в дискурсі віри спирається і на логічну конструкцію, і на інтуїцію, і на особистісний чинник спілкування, який змінює свідомість учнів.

Важливо також визначити принципи упорядкування. Тому в дискурс віри вводимо деякі міркування з метафізики як науки про надчуттєві принципи буття. Тим більше, що цього вимагає євангелійна категорія Учителя-Абсолюту. “Щоб людина могла бути справді віруючою, вона потребує бодай віднайти метафізичну величину свого життя: за саме те, що не вся дійсність зводиться до чуттєвої буденщини і буденних подій, але виринають проблеми, які перевищують рівень досвіду”. І саме така ситуація, яка виводить людину понад її досвід, є

найбільш хаотичною і невпорядкованою.

Синтезуючи Об'явлення із арієтотелівською філософією, Тома Аквінський виробив універсальні поняття, які відгороджують процес мислення-упорядкування від політичних пристрастей естетичних смаків, тобто від чуттєво-вольових актів. В той же час візантійська традиція зосереджувалася на Одкровенні як внутрішньому прозрінні людини, яка вивчає Ісуса Христа. Отці візантійської Церкви в дискурс віри ввели глибоке містичне спостереження. Найбільш витончена форма християнської містики - ісихазм, що будувалася на ідеї "життя у Христі". "Будучи монахами, і притому суворой ісихастської орієнтації, голови і теоретики цього напрямку Григорій Синаїт, Григорій Палама, Микола Кавасила в першу чергу проповідували радощі і насолоди аскетичного життя - поза світом, цілком і повністю присвяченому "умному деланию" і духовному заглибленню, яке в уяві ісихастів суттєво відрізняється від раціонального філософського спостереження." Пізнання, на думку ісихастів, розвивається не тільки через навчання, "словесну науку", але й із внутрішнього неомовленого досвіду. Микола Кавасила не зміг точно виразити суть цього "досвідного" пізнання, хоча переконував у його досконалості і красі.

Якщо візантійська традиція збереглась без радикальних змін до сьогодні, то метафізика Томи Аквінського зазнала ґрунтовної критики від Е.Канта, який доводив, що неможливо пізнати понадчуттєві ества розумом. А в Гегеля розум стає абсолютним духом. Тому одним із наслідків модерної філософії був атеїзм.

У дискурсі віри між метафізиками та ісихастами відбувався діалог-обмін знаками. Українське богослов'я, що підпадало традиціям, сучасну метафізику трактує так: "З одного боку, метафізика є чимось дуже особистим, що проникає своєю силою у найглибші поклади нашого буття. З другого боку, вона не може бути особистим витвором, а мусить прямувати до найбільше знеособленої і загальної мови, у наполегливій праці створювання логічних понять."

Однак це трактування західного типу мислення. На ньому ґрунтується наша концепція Учителя і учня в християнстві. Оскільки мова східного містицизму парадоксально є "не садовленою", - то із цих причин, залишаючись самодостатньою, не вписується у логічні побудови. Григорій Палама, наприклад, так описує процес внутрішнього просвітління-пізнання: "І тоді, коли розум почав відчувати солодощі Всевишнього Духу, повинні це знати, благодать починає немовби малювати в нас образ і подобу Бога

так, що це солодке відчуття Святого Духу показує, що починаємо переображатися за подобою Божою, а досконалість подоби впізнаємо із освітлення”. Зрозуміло, що “солодощі”, “солодке відчуття” є, умовно кажучи, категорією надто інтимною, неповторною, через що власне не категорією. Проблема Учителя і учня в містичному контексті стає теж містичною.

Стародавня і новітня цивілізації виробили різні категорії педагогіки. Ця наука поруч політології, культурології, богослов'я і філософії пропонує свій підхід до інтегрованого розуміння християнізації. Виходимо з того, що християнізація - це благодатне навчання, яке дарує віру, відкриває знання, спонукає до дії.

Численні наукові джерела свідчать, що християнізацію осмислюють переважно як політично-культурницьку дію. А звідси двотисячолітня історія постає на тлі церковних будівель чи їх варварської руїни - і з такого “штрих-пунктиру” висновують сутність християнського вчення. Так, сама по собі дія стає насильством, інтервенцією; саме по собі пізнання відвертає від актуальної історії. Первісні християни засвідчили єдність віри, пізнання і дії (катехумени чи оглашинні - християни - місіонери; або під педагогічним кутом зору: Учитель - учні - учителі). Хоча християнське вчення та педагогіка мають спільні засоби і способи, слід підкреслити їх амбівалентність: учитель, який надихає і учитель, який обездуховлює; тип учня від Петра до Юди; вільний і авторитарний спосіб навчання.

З історії питання вже в юдаїзмі було біблійне поняття учителя, оскільки Біблія трактувалася Божою педагогікою.

Пророки Ізраїлю наvertsали своїх одноплемінників на шлях навернення до Бога. Те, що цей шлях в кінцевому результаті проходив через мертву пустелю, криваві війни і ворожі полони, - означає не жорстокість методів Божої педагогіки, а складність сприймання учнями “нової навчальної теми”, спричинене їхньою вірою чи недовірою до запропонованої теми. Можна навіть спостерегти таку залежність: чим більш радикально тема зачіпає учнів, тим складніше засвоєння аж до неприйняття загалом. І тоді війна, полон, пустеля у Біблії - це образи-відбитки ходу навчального процесу.

А життя пророків у цьому процесі юдеї розуміли найповнішою відповідністю між словом і чином. Порушення відповідності, а також проголошення слова не в ім'я Бога, а в своє власне, - переводило їх в статус лжепророків.

У Греції на той час подібну роль лжепророків відігравали софісти, котрі навчали учнів здобувати словом вигідне місце в суспільстві. Та вже Со-

крат у 5 ст. до Р. Хр. “виховуючи” душу учня, виховував громадянина.

Філософ сформував поняття учителя, який витягує знання, приховані у внутрішньому світі учня, через що є нависловленими, неомовленими. Витягнені учителем на світ, вони стають абсолютною нормою, істиною, обов'язковою для всіх, навіть для міфологічних богів. Знання про всюди-вартісні цінності або по-іншому мораль - остаточна мета педагога.

Із внутрішнього світу свого учня Платона Сократ витягнув знання естетичного розуміння моралі. За словами др. Д.П.Ляховича, “Платон віднаходить правдиву вартість краси і добра, що перевищують межі матеріального буття. Найвищою є божественна реальність, яка є основою всього доброго і красивого в цьому світі...”. А вже учень Платона Арістотель уважно вивчав і божественну, і матеріальну реальність. Ставши великим класифікатором, Арістотель спонукує досягати знання шляхом спостереження. Напрацьованою термінологією охоче користувалися його ж учні. І сучасна наука також.

Ліцей Арістотеля відрізнявся від державно-виховних гімназій для юнаків, заснованих не тільки в Греції, а й по всьому елліністичному Сході. “От і збудували вони в Єрусалимі гімназію за поганським звичаєм, затерли на собі знаки обрізання, відступили від святого союзу, збраталися з поганами та запродалися їм, щоб зло творити” (Макавеїв, 1, 14-15). “Тому священики, - з жалем зауважує агіограф у другій книзі Макавеїв, - не дбали вже більше про службу коло жертovníка, а, занехавши храм і занедбавши жертви, поспішали взяти участь у протизаконних вправах у палестрі, і, не ставивши ні у що батьківську гідність, цінували якнайвище грецьку пишноту. За те вони й опинилися у халепі: тих, що були їхніми ворогами й кривдниками, хотіли вони наслідувати в поведінці й бути схожими на них у всьому, а ті й стали їм ворогами й катами, бо порушувати Божі закони не можна безкарно, - це виявляє наступний час” (Макавеїв, 4, 14-17).

Як бачимо, греко-римський світ завойовував духовний простір юдеїв не стільки мечами Олександра Великого, скільки традиціями учителя, учня, змісту навчання. Завоювання таким способом було найнебезпечніше: втрачалася релігійно-національна ідентичність. Юдеї не потребували для своїх дітей спартанського чи афінського виховання, адже моральну істину не “витягували” із себе на філософських диспутах. Вони берегли скрижалі із моральним кодексом - 10 заповідями Бога.

Тут варто підкреслити принципову відмінність: для греків джерелом знань (внутрішніх чи зовнішніх) була людина, для юдеїв - Бог, або вис-

ловлюючись метафізичним терміном, трансцендентальна сутність, що є понад усім Створеним. Звідси відмінність в категорії учителя: для греків - це мудра людина, що синтезує знання; для юдеїв - це вибраний Богом посередник, що передає знання.

І ще одна відмінність, яка логічно пов'язана із попередніми. Юдеї не розділяли людину на тіло і душу, як це зробив Платон, а осмислювали людину чимось нероздільним, єдиним і цілісним. А отже учень також нероз'єднаний у собі об'єкт безупинного навчання. Релігійною розв'язкою такого уявлення стала віра у воскресіння мертвих, воскресіння цілісне.

Попередній етап навчання завершувався судом - справедливим і детальним аналізом прожитого із відповідною оцінкою: нагородою чи покарою.

Спочатку віра юдеїв у воскресіння мала поетично-символічний характер, згодом зав'язалася полеміка між фарисеями і садукееями із цього приводу. Це не дивує, бо кожна культура середземноморської цивілізації творила свої образи і розуміння позаземного. Цікаво, що у єгипетській "Книзі мертвих" в розділах з 94 по 97 знаходимо вказівки про необхідність просити письмове приладдя у бога Тота і перебувати біля нього. Загалом у єгиптян "Слово Боже" - це технічний термін для ієрогліфічного письма, "письмове приладдя" саме по собі мало священне значення і вважалося чомусь "останками Осіріса". Отже, людина і після смерті продовжувала бути учнем, але учителем - сам Бог.

Закриття академії Платона, ліцею Арістотеля в останніх часах перед Р. Хр. спричинило глибоку депресію греко-римського навчання. Міфологія як релігія також зазнала кризи.

Розгортання навчального процесу в біблійній історії логічно приводить до тих "наступних часів", вказаних у книзі Макавеїв - христологічної вершини. Тут важливо з'ясувати це поняття. "Плин часу в біблійному розумінні можна уявити у формі прямої лінії: цей час є свідомо керований Богом, мав початок, буде мати і кінець. Греки уявляли час у циркулярній формі: події постійно, по-новому ритмічно повторюються", тому немає в них радикально нової вершини.

На початку нової ери античне язичництво постає в кризі, юдейський монотеїзм - в тужливому очікуванні Месії, що принесе визволення. Язичництво різних племен, які кочували Європою, попри різнозвичаєвість мало одну онтологічну основу - колообіг, а тому знання стає магією,

жерці - володарями сакральної таємниці, котру передають в династії або винятково особливим учням. Язичницький ритуал - це насамперед демонстрація жерцем свого володіння і посвячення в магію. Тому таємниця ретельно приховувалася. Щоправда, маси творили свою практичну магію виживання.

Втілення Бога - це розкриття сакральної таємниці, оприявлення прихованого. До нього можна доторкнутися, запам'ятати його образ і передати наступним поколінням своє, так би мовити, портретне враження, та найголовніше - навчитися від нього. Євангелійний Учитель розкривав учням причини і наслідки. Магія є таємничою тому, що не піддається раціональному осмисленню. А народжений між юдеями Месія звертався до розуму і свідомості, ретельно пояснював притчовими образами каузальні зв'язки людини, світу, Бога.

З Ісусом Христом з'явилося поняття учителя як зразка для наслідування, оскільки він навчав власною життєвою практикою.

Якщо старозаповітні пророки на грані людських можливостей наvertали одноплемінників до Бога, то новозаповітний Учитель-Бог, прийнявши усі людські грані, крім гріха, сам повернувся до своїх братів-учнів. Дистанція між ними у спілкуванні була мінімальною. Це один із найкращих сучасних педагогічних методів, причому високо оплачуваний. Різниця в тому, що у Євангелії високу плату склав Учитель.

У 6 ст. до Р. Хр. юдеї потрапляють у вавилонський полон. Тоді ж глибше на Схід, на прикордонні між Індією і Непалом народжується царевич, якому дали кілька імен. Останнє з них - Будда. І якщо пророк Єзекиїл переконував полонених, що істинний Господь присутній всюди, як вдома, так і на чужині, він патронус своїх дітей, очищаючи їх в горнилі неволі, то Будда проголосив: жодний авторитет не повинен ставати між учнем та істиною, навіть авторитет самого Будди. Учень повинен сам відкрити істину, сама людина оскверняється і очищується, ніхто не очистить тебе, крім самого себе... Буддійське поняття учителя - із зворотнім знаком. Це мовчання, порожнеча, Ніщо. Образно кажучи, - це найбільш холодне поняття, у ньому температура космічного холоду - відсутність живого подиху Бога, відсутність його слів, його сліз. Пропонування Будди - самотність, закидання себе у порожнечу. Пропонування Христа - спільність та зібрання, Еклезія-Церква, або по-шкільному - клас (не будемо підкреслювати багатозначності цього терміна).

Сократ, шукаючи істину, ставив перед учнем каскад запитань, які випливали одне з одного. Найменший мовний нюанс міг мати складу логічну конструкцію філософа. А отже, впевненість учителя перетворювалася на сумнів - Істина віддалялася. Чи у порожнечу Будди? Не знаємо. У всякому разі туди Сократ учнів не посилав. Христос прийшов "свідчити істину" учням, а не шукати її. Зрозуміло, що ситуація була значно полегшена. Тим більше, що Євангелійний Учитель не сумнівався.

І ще одне уточнення контексту. Якщо єгиптяни вважали ієрогліфи "Словом Божим", то Христос, не залишивши жодного рукопису, своїм життям "написав" Новий Заповіт і своїм самодостатнім буттям - весь світ: "Споконвіку було Слово. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього" (Ів.1,1-3). Тому сотворене має християнську мету: взаємно себе пізнавати, виходячи назустріч одне одному.

Дихотомію: середземноморська цивілізація і Христос можна продовжувати ще на інших об'єктах і культурах, але принаймні вже в цих чотирьох випадках ясно бачимо радикально нову християнську постановку проблеми дійсності: її треба пізнавати і приймати; смисл є у навчанні і навчання відкриває смисл. Учитель не може бути більш чи менш майстерним творцем ілюзій, а є власне самою дійсністю. Кожна людина набула статусу учня, викупленого кров'ю учителя. Він дозволяє робити все, тільки з любов'ю.

Християнізація розпочинає нову еру, спонукаючи вчитися масово, глибинно, динамічно. "Ідіть і навчайте всі народи!" - отримали апостоли, скажемо традиційно, напутні (ті, що ведуть в путь) слова, від Учителя.

Язичництво, замкнене на практичних проблемах (передбачення, лікування, виживання і співіснування з невидимим світом), ніколи не займалося місіонерством, тобто не відправляло жерців до інших країв з метою духовної інтервенції. Чому? Фізичну інтервенцію проводять війни, духовну - учителі.

Після вознесіння Христа апостоли цілком природно і логічно в контексті християнського вчення стали учителями. І тому заснування певної Церкви в тому чи іншому краї апостолом-місіонером розцінювати тільки як прекрасну легенду, - означає закопати власним скепсисом глибинні корені християнізації - навчального процесу, що динамічно розширювався.

У магії як язичницькому вченні в принципі не передбачається передавати знання чужим, нести чужим вістку, інформацію про якусь подію не прак-

тичного значення. Однак матеріалізована у певній мірі подія набуває вигляду сакрального знаку. Апостоли поспішали записати слово Христа, щоб мати цей знак. Особливо там, де язичницька культура не мала письма. А в греко-римській чи єгипетській культурах із кількатисячною літературною традицією апостоли діяли сувоями, як звичним засобом навчання. Наприклад, Юстин, що народився близько 100 року в самарійському місті Сихем, навчався у багатьох тогочасних філософських школах: стоїків, періпатетиків, піфагорійців і платоніків. Однак бажаного знання не знайшов. Несподівана зустріч із старцем-християнином упорядкувала світогляд Юстина. Роздумуючи над Новим Заповітом, а точніше певними посланнями апостолів чи, можливо, Євангелією, він доходить висновку, що християнська філософія є корисною, і стає першим письменником-апологетом.

Час Юстина - це час учителів і учнів-неочевидців, який триває до сьогодні. Вчитися, не бачачи Учителя, а тільки віруючи в те, що він був, є і буде. Віра стає одним із головних аргументів і засобів навчання.

Свята Земля, Скитська пустиня в Єгипті, Греція, Рим і міста Малої Азії - все це результати індивідуальної християнізації перших століть.

А на Україну в давні часи, витісняючи сарматів, приходять готи.

Вони засновують скіфсько-сарматську з елементами індуїзму і грецьку культури, приймають християнство. Писемні пам'ятки не збереглися, маємо лише свідчення в іншомовних історичних джерелах. У 4 ст., власне золотому віці християнства (доба Августина, Івана Золотоустого, Василя Великого), території України проходить велика міграція народів. Писемних пам'яток не збережено. Карта навколо річки Борисфен, як і навколо інших європейських річок, у першому тисячолітті була надто рухливою. Стабілізувала карту власне християнізація. Однак треба мати на увазі, що із 5 ст. окрім характеру індивідуально-місіонерського, вона набуває розмаху державотворчого. Наступила епоха середньовіччя.

Відбувається ущільнення єдиного простору, в якому постає європейська культура - синтез гебрейсько-християнської та греко-римської. Навчання стає її основою, метою, щоденним гаслом і дією. Спочатку освітніми осередками стають монастир і, згодом, виникають університети завдяки монахам-богословам. У Новому Світі університети постають також завдяки релігійним організаціям.

Сучасний австрійський філософ Едгар Морін вважає, що у християнстві зароджується конфлікт з гебрейсько-протестантським елементом,

який містив у собі, а потім відтіснив світ середньовічної католицької теології. І джерелом цього конфлікту - діалогічна природа християнства. Адже Учитель навчав у діалозі. А діалог, за Е.Моріном, водночас несе в собі антагонізм, суперечку як поєднання та комунікацію між інстанціями, як і суперечать одна одній: діалог між вірою та сумнівами, вірою та розумом, діалог між довірою та сумнівом, між наукою та філософією. Однак у цьому діалозі існує не лише конфлікт та суперечність, але й таємний обмін та взаємне збагачення. Тоді такий діалог стає продуктивним. Як захисники віри вдаються до розуму, щоб виправдати те, що не вміщується в рамки розуму, так само відбувається таємне утвердження релігійних змістів християнської віри в оточенні ворогів, тобто розуму, науки та гуманізму.

Діалогічна природа християнства завжди буде спричинювати внутрішній ядерний вибух - розрив будь-чого цілісного. Оскільки замкнена система має схильність до деградації.

Християнська цивілізація вчиться через спілкування, а не відчужене самозаглиблення. Чи було це завдання від Учителя?..

Література

1. М.Помазанский. Православное догматическое богословие. - Платина, 1992. - С.34.
2. Д.Биффи. Я верую. - Рим, 1992. - С.53.
3. Д.Биффи. - С.19.
4. Д.П.Ляхович. Лекції з метафізики. - Львів, 1995. - С.20.
5. В.Бычков. Малая история византийской эстетики. - К., 1991. - С. 363.
6. Д.П.Ляхович. - С.21.
7. В.Бычков. - С.365.
8. Д.П.Ляхович. - С.26.
9. Б.Тураев. Египетская литература. - Т.1. - РЛ., 1920. - С.9.
10. Й.Кудасевич. Богословсько-практичне введення до Святого Письма. - Львів, - С.118.
11. Морін. Європа - міжнаціональна провінція? // Середня Європа. - 1997. - С.112.